

Світлана СТЕЦЕНКО, Володимир КОВАЛЬЧУК

СТЕПАН КОВАЛЬ („РУБАШЕНКО”) – КОМАНДИР ЗАГОНУ УПА „КОТЛОВИНА” НА ВОЛИНІ

Останнім часом вивчення історії УПА на Волині значно інтенсифікувалося. З'явилися наукові праці, присвячені як різним структурам цієї організації, так і її керівному персональному складові.

Серед тих повстанців, біографії яких певною мірою актуалізовані у наукових публікаціях і спогадах, чимало керівників – Д. Клячківський – „Клим Савур” (головний командир УПА)¹, командири П. Олійник – „Еней”² (група „Богун”), Ю. Стельмашук – „Рудий” (група „Турів”)³, Ф. Воробець – „Верещака” (група „Тютюнник”)⁴ та інші.

Утім, настає час проаналізувати життя й діяльність унівців „середньої ланки”. Життєві історії багатьох командирів загонів та куренів (зокрема підпорядкованих військовому керівництву груп УПА „Турів”, „Заграва”, „Богун” у 1943 – 1944 роках) часто-густо також сповнені цікавих подробиць. До того ж, документи про таких людей розкривають маловідомі сторінки історії ОУН і УПА, за ними можна вивчати військово-політичну, економічну, культурну ситуацію в Західній Україні у буремні 1940-ві роки.

Нещодавно у фонді 6 Галузевого державного архіву Служби безпеки України вдалося виявити архівно-кримінальну справу на реабілітованого Ковалю Степаном Йосиповичем⁵. Він залишив непересічний слід у історії як, насамперед, командир загону УПА „Котловина”.

У історіографії та наративах про Степана Ковалю відомостей не так вже й багато. Найдокладніше цю постать українського визвольного руху охарактеризував С. Мазурець⁶. Дослідники О. Дарованець, В. Мороз, В. Муравський лише фрагментарно відтворили біографію Ковалю. Вони встановили місце та час його народження і смерті, факт засудження до 10-ти років польської в'язниці, надбані в УПА псевдоніми, перебування на чолі загону „Котловина” у 1944 – 1945 рр., персонального, контррозвідального відділу УПА ЗГ 33 „Завихост”, відділу „Азіати” у 1945 р.⁷ Приблизно таку саме інформацію подають історик О. Вовк⁸ і членкиня ОУН Г. Коханська (остання – у своїх спогадах)⁹. За спостереженням В. Дмитрука, Коваль у 1943 р. створив курінь УПА „на основі відділу окремого призначення ім. Євгена Коновальця”, початки якого сягають 1941 р. Восени 1943 р., після наради керівництва УПА на Північно-Західних Українських Землях, Степан Коваль очолив охорону командира групи УПА „Турів” Івана Литвинчука¹⁰.

Щоб зрозуміти мотиви участі Степана Ковалю в УПА, проаналізуємо його життя та діяльність у 1920–1930-х роках. Життєва стежка Степана

Степан Коваль (“Рубашенко”).
ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75175. –
Т. 2. – Арк. 7

Ковалья завилася на початку Першої світової війни. Він народився 1914 р. у с. Корчин Радеківського району на Львівщині у сім’ї селян-середняків. Тоді це була територія Австро-Угорщини. У 1930 р. здобув середню освіту в сільській школі. Через 3 роки став активним симпатиком ОУН. Оскільки мав хист до співу, записався у хоровий та драматичний гуртки „Просвіти”¹¹. 1936 р. Степан Коваль пішов до польської армії. Служив у артилерії. Звідти потрапив до в’язниці – за намовою „провокатора” був засуджений на 5 років. Цікаво, що польський суд інкримінував йому „читання української літератури” і демонстрацію „обурення пригнобленням українців”¹².

У вересні 1939 р., як пояснював Степан Коваль через 15 років на радянському військовому трибуналі,

його випустили з польської тюрми. Побоюючись арешту новою радянською владою, яка саме прийшла на Львівщину, він нелегально перейшов радянсько-німецький кордон („утік за Буг”). До червня 1941 р. Коваль перебував у Грубешівському районі Люблінського воєводства, тобто на німецькій території. Жив у с. Жужель і містечку Долматів. У Жужелі організував молодіжну організацію „Січ”, яка навчала молодь військовій справі, й паралельно працював у млині¹³. Там пробув до 1940 р. Звільнившись з млина („за недостачу”), переїхав до Долматова, де знайшов роботу у продовольчо-му відділі. Став створювати осередок „Січі” й там¹⁴.

На початку радянсько-польської війни доля закинула Степана Ковалья до Львова. Він хотів здобувати музичну освіту, але для цього потрібно було працювати в українській поліції міста¹⁵. Кар’єра поліцейя не вабила Ковалья, тому він поїхав до Луцька. Там записався до німецької сільськогосподарської школи „Ляндвїртшафт”. Згодом, з вересня 1941 р. (за іншими даними – з осені 1942 р.) до березня 1943 р., її очолює. У цьому парамілітарному закладі панувала військова дисципліна. Спудеї поділялися на 3 сотні. Всі ходили у формі зеленого кольору, схожій на військову. В цій школі Коваль вступив до нелегальної ланки ОУН(б), якою керував Кузьма („Мороз”)¹⁶. „Як шеф школи я ... нелегально посилив військову підготовку своїх оунівських кадрів”, – згодом зазначав він¹⁷.

Улітку 1942 року свого часу молодий керівник даремно не витрачав, а підробляв з колегами у покинутому поміщицькому маєтку села Лаврів на Волині. Там і заприязнився з Ольгою Косюк. Молоді досить швидко

вирішили одружитися. Вінчання проходило у лаврівській церкві. За рік цю кульгову споруду спалять німці. Вона згоріла „зі всіма документами”¹⁸.

„Кар’єра” Степана Ковалю в УПА тривала з весни 1943 року до осені 1945. За завданням ОУН(б) у березні він усю свою школу (300 чол.) перевів до УПА. Заодно захопив зброю, яка була в навчальному закладі – 100 гвинтівок. Відтак, під псевдонімом „Рубашенко” очолив один з перших упівських відділів. Невдовзі після того до села Лаврів вдерлися німці. Арійська помста не обминула навіть родини, з якої походила дружина Ковалю. У Косюків забрали все майно, спалили їхні будівлі. Відтак, повстанський ватажок взяв дружину з собою. Ще рік вона навідувалася до села, а потім пішла і не повернулася¹⁹.

Як згадує рідний брат Ольги Дмитро, влітку 1943 року Степан Коваль з автоматом з’явився у Лаврові й запропонував йому піти в УПА. Знаємо, що на той час відділу „Рубашенка” вже підпорядковувалася сотня „Богдана”²⁰.

Упівці саме потребували поповнення, бо планувалися бої з німцями у селах Гірка Полонка і Котів. Дмитро погодився. Відтак, у першому „бойовому хрещенні” у Гіркій Полонці був поранений. Довго лікувався у повстанському шпиталі за річкою Стир. Зрештою, повернувся жити до знайомих у Лаврів²¹.

За даними Йосипа Кушніра – члена сотні „Богдана” із загону „Рубашенка” – прихильники останнього „наслідили” у польських колоніях Волині. На його думку, „рубашенківці” влітку 1943 року брали участь у погромах колоній Степанська Гута, Рафалівка, Пшебраже²². Обставини нападу на Пшебраже роз’яснив сам Степан Коваль. Атака здійснювалася за наказом зверхника „Олега”. Це була відплата за масакру поляками українського села Красний Сад у Сенкевичівському районі. Безпосередньої участі в цій сутичці Коваль не брав, оскільки перебував у запасній сотні, яка наглядала за обозом²³. Тоді його підлеглий „Галайда” сам себе поранив у груди – в мінометі розірвалася міна, яка потрапила туди вниз детонатором²⁴.

У середині 1943 року доводилося боротися не лише проти німців чи поляків, але і воювати з радянськими чинниками. Так, відбулися бої відділу Ковалю з радянськими партизанами у Крижинському лісі, між селом Берестяни і містечком Цумань, у районі сіл Черниж і Журавичі²⁵.

З 1943 р. до літа–осені 1944 р. Степан Коваль („Рубашенко”) очолював загін „Котловина”. Про точну дату призначення Ковалю на цю посаду існують суперечливі дані. Відомо, що уповноважив його на це представник командування групи УПА „Турів” „Олег”. Одна із версій – це сталося у листопаді, за результатами наради керівництва УПА на чолі з головним командиром Дмитром Клячківським на Стидинських хуторах (Рівненщина). Учасники збору вирішили посилити збройну боротьбу проти СРСР після просування радянсько-німецького фронту на Захід, й покращити політичне виховання бійців УПА. За іншими даними, „Рубашенко” керував „Котловиною” з літа 1943 р. Як згадував член заго-

ну І. Кушнір, на урочистому огляді сотень загону на лісовій поляні біля с. Бугаї Колківського району Степана Ковалю вже вітали як курінного²⁶.

„Рубашенко” був вимогливим командиром. Носив англійську військову форму, одягався у зелену шинель, френч, галіфе, пілотку, чоботи, при собі завжди мав „пістолет і німецький автомат”²⁷. Виглядав на 30 років, „лице продовгувате, поголене, волосся русяве, довге, зачісував його назад ... середнього зросту, кремезний”²⁸. Часто їздив на сірому коні.

Командир загону активно „ходив у народ”. На мітингах у селі Гараймівка і містечку Колки він закликав людей приєднуватися до боротьби „... проти німців, поляків і радянської влади за самостійну Україну”²⁹.

На початку осені загін „Котловина” налічував близько 300 чол., але активно поповнювався новобранцями. Так, організаційно-мобілізаційний референт Луцького надрайону Д. Квятковський („Лев”) за короткий час передав туди 600 новозмобілізованих, а також 100 коней і 30 сідел³⁰. За даними НКВС, якщо до переходу фронту (початок весни 1944 року) відділ „Рубашенка” складався з 5 сотень і налічував загалом 600 чол.³¹, то у квітні того самого року – з однієї сотні (120 чол.)³².

Загін „Котловина” підготувався до наближення радянсько-німецького фронту на рубежі 1943 – 1944 років. За вказівкою начальника штабу групи УПА „Заграва” Д. Корінця, він розділився на невеличкі групи, щоб у такий спосіб з найменшими втратами перейти фронт й опинитися у радянському тилу. Свою зброю відділ закопав на Літенських хуторах³³.

Відтак, у січні чи лютому 1944 р. упівці перетнули лінію радянсько-німецького розмежування і у радянському тилу (Колківський район Волинської області) знову об’єдналися у загін. Відновити його у первісному складі не вдалося – багато стрільців дорогою дезертирувало чи десь поділося³⁴. Фактично, відтворилася тільки одна повноцінна сотня загону „Котловина”. Її очолив „Чорнога”. З цього моменту „Рубашенко” постійно перебував при ній³⁵. Згадані залишки „Котловини” підпорядковано групі УПА „Заграва”. За те, що „Мороз” – командир загону УПА „Погром” – не виконав розпорядження свого командування щодо передислокації на Полісся, його арештовано, а відділ влило у „Котловину”³⁶. Загін дуже швидко розрісся до двох куренів (у тому числі „Мороза” і „Рибака”), усього налічував п’ять – шість сотень (під керівництвом „Лева”, „Босоти” та інших)³⁷.

Щоб поліпшити військову дисципліну, в загоні „Котловина” влаштовано низку показових страт стрільців, звинувачених у дезертирстві. Весною на огляді відділу в Тельчинському лісі Колківського району одного такого козака побито палками, а іншому – Пугачу Трохиму – привселюдно відрубав голову „Абрам” з села Гараймівки³⁸.

1944 рік пройшов у безперервних сутичках з радянськими військово-політичними чинниками. Так, навесні у лісах між селами Тельчи і Велика Осниця Колківського району „рубашенківці” потрапили у облаву радянської Червоної армії. Оскільки сили були нерівні, українські повстанці після короткого бою відступили у район „Чортового болота”. Рейдуючи у Колківському,

Цуманському районах Волинської області і Стидинському та Степанському районах Рівненщини, у травні загін „Рубашенка” провів невдалий для себе бій з військами Червоної армії між колоніями Литвиця і Ромашкове на Степанщині³⁹. Знаємо, що однією з сотень цього загону тоді командував „Чорнота”. Його і „Тихого” було поранено, а „Дубок”, „Шпак”, „Зелений” та деякі інші повстанські командири загинули⁴⁰.

Далі загін „Рубашенка” передислокувався до Цуманського лісу, бував у Ковельському, Торчинському, Володимир-Волинському, Луцькому, Горохівському районах Волинської області. На Луччині він дав гідну відсіч радянській винищувальній групі. Після чотиригодинного бою та відступила⁴¹.

Таких боїв загалом у 1944 р. „... було багато, а іноді навіть декілька за один день”⁴².

На жаль, до кінця року ситуація почала складатися не на користь „рубашенківців”. Восени на зборах загону в Тельчинському лісі на Колківщині Степан Коваль обізвав своїх підлеглих „боягузами” і закликав вести далі безкомпромісну боротьбу проти радянської влади за побудову самостійної України. А на переломі 1944 і 1945 років, щоб врятуватися від постійних переслідувань радянських військових підрозділів, Коваль створив при загоні спецгрупу, яка відвертала на себе увагу ворогів, тоді як кістяк відділу відходив у безпечне місце⁴³. До іншої тактики діяльності загін вдався з квітня 1945 року. Це стало наслідком наради, яку в Котівському лісі провів Крайовий провідник ОУН(б) „Дубовий” з командирами місцевого підпілля, структур УПА і СБ з усієї Волині. На ній було вирішено не вступати у відкриті бої з Червоною армією, не робити засідки на дорогах й не заміновувати доріг та мостів, а „зберігати свої сили до окремого розпорядження”⁴⁴.

Цікаво, що з червня 1944 р. до осені 1945 р. Степан Коваль під псевдонімами „Бурлака” і „Юрко” служив ад’ютантом провідника Північно-Західного Краю ОУН(б), чільного командира ЗГ „Завихост” і члена Центрального проводу ОУН(б) І. Литвинчука („Дубовий”, „Максим”). Він тісно співпрацював з охороною Литвинчука (дві сотні під командуванням „Сосни”): забезпечував її топографічними картами, продовольством, канцелярським приладдям, контролював пости стеження⁴⁵.

Зрештою, наприкінці 1944 р. Ковалья призначено заступником І. Литвинчука. Роботи для нього одразу побільшало. У грудні Коваль з „Горіхом” навідалися до Сенкевичівського району за щойно змобілізованими „Горіх” тоді саме створював диверсійну групу УПА з 200 осіб. Те, що йому це вдалося зробити, переконають радянські джерела: у січні 1945 р. „бандгрупа Горіха” біля станції Дубова Корчма на Волині пошкодила один кілометр лінії телефонно-телеграфного зв’язку, зрізала 35 стовпів і підірвала ділянку місцевої залізниці⁴⁶. На початку 1945 р. Степан Коваль брав участь у рейді по Голобському, Маневицькому, Камінь-Каширському, Цуманському, Колківському районах Волинської області для відновлення тамтешньої оунівської мережі.

Приблизно тоді саме на нього стали полювати працівники Служби безпеки ОУН. У них з'явилася інформація, що Коваль працює на радянське МДБ. Хтозна, може винний у цьому наблизений до загону „Рубашенка” В. Гуменюк, якого СБ підозрювало у перлюстрації кореспонденції „Рубашенка” і „Дубового” для радянського партизанського загону Д. Медведєва⁴⁷?

Влітку І. Литвинчук попросив Степана Ковалю допомогти йому і СБісту „Неситому” споруджувати криївку в с. Боголюбів. Це стало першим етапом у операції зі „знешкодження” Ковалю. Під якимось приводом перший сховок так і не добудували. Литвинчук, „Неситий” і Коваль переїхали у вже готову криївку неподалік, у селі Гірка Полонка. Там Ковалеві зв'язали руки і заарештували за звинуваченням у зв'язках з МДБ і розкладницькій роботі серед охорони Литвинчука. Власний досвід ад'ютанта став у нагоді і Коваль скоро утік з-під варти⁴⁸.

Відтак, восени 1945 р. він добрався на свою „малу батьківщину” – в Корчин Радеківського району Львівської області, де переховувався як від СБ ОУН (за вказівкою „Дубового” СБіст „Підкова” знищував усіх підозрілих стрільців УПА), так і від радянської влади.

Наступного року у Зубкові на Радеківщині придбав собі посвідчення переселенця (у 1944 – 1946 рр. саме йшло переселення українців з польських на українські терени) на ім'я Литвина Дмитра Петровича і влаштувався регентом церковного хору в селі Долматів. З 1949 до 1954 року екс-командир загону УПА „Котловина”, вже як повноправний громадянин СРСР, працював художнім керівником Станіславівського районного будинку культури, „неодноразово одержував подяки і нагороджувався грамотами”⁴⁹.

Якимось чином радянська влада довідалася про діяльність Степана Ковалю у роки Другої світової війни. 1954 року його засудив військовий трибунал Прикарпатського військового округу на 10 років виправно-трудових таборів за статтями 54–4 і 54–11 Кримінального кодексу УРСР. З особистого майна підсудного вилучили навіть годинник „Молнія”. А його матір – Коваль Софію МIRONIVNU – і сестру – Коваль Ольгу Йосипівну – виселили у віддалені області СРСР ще у 1951 р.

Колишній командир загону „Котловина” відбував покарання два роки і вісім місяців. За зразкову поведінку його достроково звільнили. 1956 року з нього зняли судимість. У зв'язку з процесом реабілітації жертв політичних репресій, які були засуджені радянською владою, за висновком Волинської обласної прокуратури від 15 вересня 1992 року Степана Ковалю реабілітовано⁵⁰.

Життєва дорога „Рубашенка” нещодавно завершилася. Вона досить типова для молоді із Західної України середини ХХ ст. Зарекомендувавши себе як успішний командир загону УПА „Котловина”, Степан Коваль волею обставин усередині 1940-х рр. став об'єктом переслідування спершу Служби безпеки ОУН, а трохи згодом – радянської влади. На молоді роки цієї людини припало багато випробувань і негараздів, але він не зрадив свого вибору: служіння музиці і українському визвольному рухові.

ПРИМІТКИ

- Марчук І. Командир УПА–„Північ”
Дмитро Клячківський – „Клим Савур”
// Визвольний шлях. – 2005. – Кн. 2. –
С. 88–105; Савчин М. Тисяча доріг.
– Львів; Торонто, 1995. – С. 703;
Со щитом и мечем. Очерки и статьи. –
Львов, 1988. – С. 291–292.
- 1 Літопис УПА. Нова серія. – Київ;
Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 128, 137,
142; Коханська Г. З Україною в серці. –
Торонто; Львів, 2008. – С. 319.
- 2 Козак М. „Сенсація” сумнівної проби //
Народна трибуна. – 1992. – 6 червня. –
№ 44. – С. 1; Мазурець С. Повстанськи-
ми стежками. – Луцьк, 2002. – С. 19, 63,
119, 141, 162, 170, 203–206; Коханська Г.
Зазнач. праця. – С. 135.
- 3 Мазурець С. Зазнач. праця. – С. 151, 163,
167, 171, 180, 210; Літопис УПА. Нова
серія. – Т. 8. – С. 115, 128.
- 4 Галузевий державний архів Служби
безпеки України (далі – ГДА СБУ). –
Ф. 6. – Спр. 75175-фп. – Т. 1; Т. 2.; Т. 3.
- 5 Мазурець С. Зазнач. праця. – С. 62–64,
73–74, 92, 96, 120, 153, 165, 170–171,
218–220.
- 6 Савчин М. Зазнач. праця. – С. 706.
- 7 Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8. –
С. 589.
- 8 Коханська Г. Зазнач. праця. – С. 196.
- 9 Дмитрук В. Вони боролися за волю
України. – Луцьк, 2007. – Т. 3. – С. 149.
- 10 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75175-фп. –
Т. 2. – Арк. 139, 338.
- 11 Там само. – Арк. 339.
- 12 Там само. – Т. 3. – Арк. 310, 340.
- 13 Там само. – Арк. 340.
- 14 Там само. – Арк. 341.
- 15 Там само. – Арк. 311, 341–342.
- 16 Там само. – Т. 1. – Арк. 26.
- 17 Там само. – Т. 2. – Арк. 39, 45, 276.
- 18 Там само. – Т. 3. – Арк. 46.
- 19 Там само. – Арк. 53.
- 20 Там само. – Арк. 31, 32, 50 зв.
- 21 Там само. – Т. 1. – Арк. 176.
- 22 Там само. – Т. 3. – Арк. 96–97, 343.
- 23 Там само. – Т. 2. – Арк. 121.
- 24 Там само. – Т. 3. – Арк. 99, 140.
- 25 Там само. – Т. 2. – Арк. 4, 219; Т. 3. –
Арк. 356.
- 26 Там само. – Т. 2. – Арк. 55.
- 27 Там само. – Арк. 119, 192; Т. 3. – Арк. 59,
93, 176, 358, 367.
- 28 Там само. – Т. 2. – Арк. 219.
- 29 Там само. – Арк. 61, 190.
- 30 Там само. – Ф. 2. – Оп. 55 (1953 р.). –
Спр. 7. – Т. 1. – Арк. 53.
- 31 Там само. – Арк. 70.
- 32 Там само. – Ф. 6. – Спр. 75175-фп. –
Т. 3. – С. 344.
- 33 Там само. – Арк. 64, 312.
- 34 Там само. – Арк. 112.
- 35 Там само. – Т. 2. – Арк. 9, 212; Т. 3. –
Арк. 179.
- 36 Там само. – Т. 1. – Арк. 1.
- 37 Там само. – Т. 3. – Арк. 114, 366.
- 38 Там само. – Арк. 51, 82, 345.
- 39 Там само. – Т. 2. – Арк. 14, 15; Т. 3. –
Арк. 82, 107.
- 40 Там само. – Т. 2. – Арк. 31; Т. 3. –
Арк. 51.
- 41 Там само. – Т. 2. – Арк. 23.
- 42 Там само. – Т. 3. – Арк. 108.
- 43 Там само. – Арк. 55.
- 44 Там само. – Т. 2. – Арк. 139, 312, 345,
373.
- 45 Там само. – Т. 3. – Арк. 216, 229.
- 46 Там само. – Арк. 353.
- 47 Там само. – Арк. 347, 369.
- 48 Там само. – Арк. 313, 348, 330.
- 49 Там само. – Арк. 412, 418, 422.